

มหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร
รับเลขที่ 2337
วันที่ 16 พ.ค. 2560
เวลา 13:27

ที่ พม ๐๕๐๔/ว ๖๐๕๖

กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว
เลขที่ ๒๕๕ ถนนราชวิถี แขวงทุ่งพญาไท
เขตราชเทวี กรุงเทพฯ ๑๐๔๐๐

๒๘ เมษายน ๒๕๖๐

เรื่อง ขอความร่วมมือดำเนินการตามรายงานผลการตรวจสอบการละเมิดสิทธิมนุษยชน
และพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘

เรียน อธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

- สิ่งที่ส่งมาด้วย ๑. รายงานผลการตรวจสอบการละเมิดสิทธิมนุษยชน ที่ ๒๓๖ - ๒๓๗/๒๕๕๙ ลงวันที่ ๓๐ ธันวาคม ๒๕๕๙
- ๒. พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘

ด้วยสำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ได้ส่งรายงานผลการตรวจสอบการละเมิดสิทธิมนุษยชนเรื่องร้องเรียนกรณีนิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด ถูกบังคับให้ไว้ทรงผมและแต่งกายตามเพศกำเนิดในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผลการฝึกปฏิบัติงาน และการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร ซึ่งถือเป็นการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งเพศ รายละเอียดตามสิ่งที่ส่งมาด้วย ๑

การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ เป็นการกระทำที่ขัดต่อพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘ รายละเอียดตามสิ่งที่ส่งมาด้วย ๒ กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว จึงขอความร่วมมือท่าน**ทบทวน** และปรับแก้ไขการกำหนดนโยบาย กฎ ระเบียบ ประกาศ มาตรการ โครงการ หรือวิธีปฏิบัติของหน่วยงานที่เป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ ซึ่งขัดมาตรา ๑๗ แห่งพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘ รวมทั้งเผยแพร่ประชาสัมพันธ์กฎหมายฉบับดังกล่าว ให้บุคลากรในหน่วยงานทราบและถือปฏิบัติต่อไป

จึงเรียนมาเพื่อโปรดพิจารณา และขอขอบคุณล่วงหน้ามา ณ โอกาสนี้

เรียน อธิการบดี
1. คดีไม่แดงเพราะ มทบ
จน พิศ ๓ พ.ค. ๒๕๖๐ ผูกพันกับ
งาน มทบ มทบ ๖ แล้วคดี ผิดในคดี
ทบทวน คดี ราชบัณฑิตย ที่ ๒๓๖
มีคดี ๑. ๒๒ พ.ค. ๒๕๖๐
๒. ๑๗ พ.ค. ๒๕๖๐
๒. ๑๗ พ.ค. ๒๕๖๐
๑๗ พ.ค. ๒๕๖๐

ขอแสดงความนับถือ

(นายเลิศปัญญา บุรณบัณฑิต)
อธิบดีกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว

กองส่งเสริมความเสมอภาคระหว่างเพศ
โทร. ๐ ๒๖๔๒ ๗๗๔๕ (ผู้ช่วยศาสตราจารย์ชาคริต ชาญชิตปริษา)
โทรสาร ๐ ๒๖๔๒ ๗๗๔๑ (รักษาราชการแทนรองอธิการบดีฝ่ายบริหาร)
www.dwf.go.th และ www.gender.go.th

๑๗ พ.ค. ๖๐

(ผู้ช่วยศาสตราจารย์ปริษา ธรรมวินทร)
รักษาราชการแทนอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏสกลนคร

*ต้นฉบับส่งกองพัฒนานักศึกษา และสำเนาในงานบริหารบุคคลฯ

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

วันที่ ๓๐ เดือน ธันวาคม พ.ศ. ๒๕๕๙

รายงานผลการตรวจสอบ ที่ ๒๓๖-๒๓๗/๒๕๕๙

เรื่อง การปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งเพศ กรณีกล่าวอ้างว่านิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดถูกบังคับให้ไว้ทรงผมและแต่งกายตามเพศกำเนิดในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล การฝึกปฏิบัติงาน และการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร

ผู้ร้อง	ปกปิดชื่อ	ที่ ๑
	ปกปิดชื่อ	ที่ ๒
ผู้ถูกร้อง	มหาวิทยาลัยราชภัฏสวนสุนันทา	ที่ ๑
	มหาวิทยาลัยพะเยา	ที่ ๒

๑. ความเป็นมา

กรณีตามคำร้องที่ ๓๓๕/๒๕๕๙ ลงวันที่ ๒๖ พฤษภาคม ๒๕๕๙ และคำร้องที่ ๓๓๗/๒๕๕๙ ลงวันที่ ๘ มิถุนายน ๒๕๕๙ เป็นกรณีร้องเรียนในประเด็นเดียวกัน เรื่อง การปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งเพศ จึงรวมพิจารณาเป็นเรื่องเดียวกัน โดยให้เรียกผู้ร้องตามคำร้องที่ ๓๓๕/๒๕๕๙ เป็นผู้ร้องที่ ๑ เรียกผู้ร้องตามคำร้องที่ ๓๓๗/๒๕๕๙ เป็นผู้ร้องที่ ๒ และให้เรียกผู้ถูกร้องตามคำร้องที่ ๓๓๕/๒๕๕๙ เป็นผู้ถูกร้องที่ ๑ เรียกผู้ถูกร้องตามคำร้องที่ ๓๓๗/๒๕๕๙ เป็นผู้ถูกร้องที่ ๒ โดยผู้ร้องทั้งสองได้ร้องเรียนต่อคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ดังนี้

ผู้ร้องที่ ๑ ร้องเรียนกล่าวอ้างว่า ตนเองเป็นบุคคลที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด โดยมีเพศวิถีการดำเนินชีวิตเป็นหญิงมาตลอด และเป็นนักศึกษาของผู้ถูกร้องที่ ๑ โดยแต่งกายตามระเบียบเครื่องแบบนักศึกษาหญิงของผู้ถูกร้องที่ ๑ มาโดยตลอด และได้มีหนังสือลงวันที่ ๗ เมษายน ๒๕๕๙ ต่อผู้ถูกร้องที่ ๑ เพื่อขอความอนุเคราะห์พิจารณาอนุมัติแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะบัณฑิตหญิงในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรประจำปีการศึกษา ๒๕๕๘ ซึ่งกำหนดจะจัดขึ้นในเดือนสิงหาคม ๒๕๕๙ พร้อมทั้งแนบใบรับรองแพทย์ซึ่งแพทย์ระบุผลการตรวจว่า ผู้ร้องที่ ๑ ได้ใช้ชีวิตเพศหญิงเต็มตัวอย่างน้อย ๔ ปี มีความสุขดี เคยใช้ฮอร์โมนเพศหญิงมาเป็นระยะเวลา ๑๑ ปีและได้รับการวินิจฉัยว่า

เป็น “Transsexualism”^๑ ในระหว่างการสัมภาษณ์ไม่พบอาการผิดปกติทางจิตเวชร้ายแรง เช่น หูแว่ว หวาดระแวง ฯลฯ และใบรับรองพฤติกรรมซึ่งอาจารย์ได้รับรองว่า ผู้ร้องที่ ๑ มีความประพฤติดีทั้งในด้าน พฤติกรรม ด้านคุณธรรมจริยธรรม และด้านการศึกษา เพื่อประกอบการพิจารณาด้วย ต่อมาเมื่อวันที่ ๔ พฤษภาคม ๒๕๕๙ ผู้ร้องที่ ๑ ได้รับแจ้งจากเจ้าหน้าที่ผู้รับผิดชอบดูแลเรื่องการเข้ารับพระราชทาน ปริญญาบัตรว่า ไม่สามารถดำเนินการตามที่ผู้ร้องที่ ๑ ร้องขอได้ โดยอ้างว่า สำนักพระราชวังไม่อนุญาต และรองอธิการบดีฝ่ายกิจการนักศึกษาให้ยึดตามระเบียบปี ๒๕๕๗ ซึ่งไม่อนุญาตให้นักศึกษาชาย แต่งกายชุดครุยวิทยฐานะบัณฑิตหญิงเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร รวมทั้งต้องรอผลการประชุม มหาวิทยาลัยราชภัฏทุกแห่งเกี่ยวกับกรณีนี้ จากกรณีดังกล่าวผู้ร้องที่ ๑ จึงร้องเรียนขอให้ดำเนินการ ช่วยเหลือให้เป็นไปตามหลักความเสมอภาคที่ได้รับรองไว้ในรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยและ พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘ ผู้ร้องที่ ๑ ไม่ได้มีเจตนาที่จะทำให้ผู้ถูกร้อง ที่ ๑ เสื่อมเสียชื่อเสียงเพียงแต่ต้องการรักษาสีหน้าที่ตนควรจะได้รับเท่านั้น

ผู้ร้องที่ ๒ ร้องเรียนกล่าวอ้างว่า ตนเองเป็นบุคคลที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศ ไม่ตรงกับเพศกำเนิด โดยมีเพศวิถีการดำเนินชีวิตเป็นหญิงและเป็นนิสัยของผู้ถูกร้องที่ ๒ ได้ถูกอาจารย์ บางท่านในวิชาเรียนบางรายวิชาของผู้ถูกร้องที่ ๒ ห้ามไม่ให้แต่งกายตามเพศวิถีของตนในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล และการฝึกปฏิบัติงาน อีกทั้งประกาศ เรื่อง การแต่งกายสำหรับผู้เข้ารับพระราชทาน ปริญญาบัตรของผู้ถูกร้องที่ ๒ กำหนดให้บัณฑิตชายไว้ทรงผมและแต่งกายตามเพศกำเนิดเท่านั้น จากกรณีดังกล่าว ผู้ร้องที่ ๒ เห็นว่าการกระทำของผู้ถูกร้องที่ ๒ เป็นการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อบุคคล เพราะเหตุแห่งเพศและขัดต่อพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘ จึงร้องเรียนขอให้ ตรวจสอบ

๒. การพิจารณาคำร้องเบื้องต้น

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติพิจารณาข้อเท็จจริงเบื้องต้นแล้วเห็นว่า พฤติการณ์ตามที่ผู้ร้องที่ ๑ และผู้ร้องที่ ๒ กล่าวอ้างเป็นกรณีเกี่ยวกับการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อบุคคล เพราะเหตุแห่งเพศ อันอยู่ในอำนาจหน้าที่ของคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ตามพระราชบัญญัติ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ มาตรา ๑๕

๓. การตรวจสอบ

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติได้มอบหมายให้คณะอนุกรรมการด้านสิทธิผู้สูงอายุ ผู้พิการ บุคคลหลากหลายทางเพศ และการสาธารณสุขดำเนินการตรวจสอบ ตามพระราชบัญญัติ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ และระเบียบคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ว่าด้วยหลักเกณฑ์และวิธีการในการตรวจสอบการละเมิดสิทธิมนุษยชน พ.ศ. ๒๕๕๘ และที่แก้ไขเพิ่มเติม

/ คณะอนุกรรมการ ...

^๑ กรมสุขภาพจิต กระทรวงสาธารณสุข ให้ความหมายโดยสรุปว่า ภาวะความไม่พอใจในเพศตัวเอง และมีความต้องการจะเป็นเพศตรงข้าม ซึ่งปัจจุบันนิยมใช้คำว่า “Gender Identity Disorder (GID)”

คณะกรรมการด้านสิทธิผู้สูงอายุ ผู้พิการ บุคคลหลากหลายทางเพศ และ การสาธารณสุข โดยสำนักงานคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติได้มีหนังสือสอบถามข้อเท็จจริงไปยัง ผู้ถูกร้องที่ ๑ และผู้ถูกร้องที่ ๒ ซึ่งได้มีการชี้แจงข้อเท็จจริงแล้ว และได้รวบรวมข้อเท็จจริงจากหน่วยงาน ที่เกี่ยวข้องแล้ว จากการตรวจสอบปรากฏข้อเท็จจริง ดังนี้

๓.๑ ข้อเท็จจริงฝ่ายผู้ร้องที่ ๑

เมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๕๙ ได้รับทราบข้อเท็จจริงเพิ่มเติมจากผู้แทนกรมกิจการสตรี และสถาบันครอบครัวว่า ผู้ร้องที่ ๑ ยังได้ร้องเรียนต่อกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัวในฐานะฝ่าย เลขาธิการของคณะกรรมการวินิจฉัยการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ (คณะกรรมการ วลพ.)^๒ ด้วยว่า ฝ่ายกิจการนักศึกษาของผู้ถูกร้องที่ ๑ ไม่อนุญาตให้เข้าซ่อมรับพระราชทานปริญญาบัตร ทั้งนี้ ผู้ร้องที่ ๑ มีความประสงค์ที่จะเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรในปีถัดไปอีกครั้งหนึ่ง

๓.๒ ข้อเท็จจริงฝ่ายผู้ร้องที่ ๒

เมื่อวันที่ ๗ กรกฎาคม ๒๕๕๙ ผู้ร้องที่ ๒ ได้ให้ข้อเท็จจริงเพิ่มเติมว่า อาจารย์ของผู้ถูกร ้องที่ ๒ ได้อนุญาตให้ไม่ต้องสวมใส่วิกผมในขณะที่ฝึกปฏิบัติงาน แต่ยังไม่ยินยอมให้สวมใส่กระโปรง เช่นเดิม ต่อมา ผู้ร้องที่ ๒ และพวกรวม ๔๐ คน (ปกปิดชื่อ) ได้มีหนังสือร้องเรียนขอความเป็นธรรมต่อ ผู้ถูกร้องที่ ๒ กรณีนิสัยของผู้ถูกร้องที่ ๒ ซึ่งมีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด ไม่สามารถแต่งกายตามเพศวิถีซึ่งไม่ตรงกับเพศกำเนิดในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล การฝึก ปฏิบัติงาน และการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร และขอให้ปรับเปลี่ยนกฎ ระเบียบ และข้อบังคับที่ เกี่ยวข้อง เนื่องจากกฎ ระเบียบ และข้อบังคับของผู้ถูกร้องที่ ๒ ขัดต่อพระราชบัญญัติความเท่าเทียม ระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘ เป็นเหตุให้มีการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมเพราะเหตุแห่งเพศ และประสบปัญหา การดำรงชีวิตในมหาวิทยาลัย กล่าวคือ การให้นิสิตซึ่งมีอัตลักษณ์และลักษณะภายนอกซึ่งมีสภาพเป็น หญิงต้องแต่งกายเป็นชายตามเพศกำเนิดนั้น ย่อมเป็นที่ขัดต่อสายตาผู้อื่นและทำให้ถูกมองว่าเป็นคนที่ แปรจากผู้อื่น การถูกตีเตียนเกี่ยวกับการแต่งกายในห้องสอบทำให้ผู้อื่นมองว่าเป็นตัวตลก การแต่งกาย ต้องสวมใส่วิกผม การพูด การแสดงออกภายนอกให้เหมือนเพศชายตามเพศกำเนิดซึ่งไม่ตรงกับอัตลักษณ์ ทางเพศหรือวิถีทางเพศซึ่งมีสภาพเป็นเพศหญิงในขณะที่ฝึกปฏิบัติงาน ทำให้สูญเสียความมั่นใจ วิตกกังวล และไม่มีความสุข อีกทั้ง การแต่งกายเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรตามเพศกำเนิดซึ่งไม่ตรงกับอัต ลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศของตนทำให้ขาดความภาคภูมิใจ และส่งผลเสียอื่นๆ เช่น รูปถ่ายหน้าตรง

/ สำหรับ ...

^๒ พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘

มาตรา ๑๘ บุคคลใดเห็นว่าตนได้รับหรือจะได้รับความเสียหายจากการกระทำในลักษณะที่เป็นการเลือก ปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ และมีใช่เป็นเรื่องที่มีการฟ้องร้องเป็นคดีอยู่ในศาลหรือที่ศาลพิพากษาหรือมีคำสั่งเด็ดขาด แล้ว ให้มีสิทธิยื่นคำร้องต่อคณะกรรมการ วลพ. เพื่อพิจารณาวินิจฉัยว่ามีการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศหรือไม่ คำวินิจฉัยของคณะกรรมการ วลพ. ให้เป็นที่สุด ทั้งนี้ หลักเกณฑ์และวิธีการในการยื่นคำร้อง การพิจารณา และการวินิจฉัยให้ เป็นไปตามระเบียบที่รัฐมนตรีกำหนดโดยคำแนะนำของคณะกรรมการ สทพ.

ซึ่งเป็นไปตามวัตถุประสงค์ของผู้ร้องแล้ว จึงมีมติให้ยุติเรื่องร้องเรียน และเพื่อไม่ให้เกิดกรณีเช่นเดียวกันนี้ขึ้นอีก จึงมีข้อเสนอแนะเชิงนโยบายให้มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าเจ้าคุณทหารลาดกระบัง มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าพระนครเหนือ พิจารณาแก้ไขกฎ ระเบียบ ข้อบังคับของมหาวิทยาลัยเกี่ยวกับการแต่งกายของบุคคลซึ่งมีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด ตามที่ปรากฏในรายงานผลการพิจารณาคำร้องเพื่อเสนอแนะนโยบายหรือข้อเสนอในการปรับปรุงกฎหมาย ที่ ๑๙๖/๒๕๕๗ ลงวันที่ ๒๕ มิถุนายน ๒๕๕๗

นอกจากนี้ คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติเคยได้รับเรื่องร้องเรียน เรื่อง การปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม กรณีนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหงถูกเจ้าหน้าที่คุมสอบปฏิเสธไม่ให้เข้าสอบ เนื่องจากแต่งกายไม่ตรงกับเพศกำเนิด ตามคำร้องที่ ๑๕๕/๒๕๕๖ ซึ่งคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ (ชุดที่ ๒) ได้พิจารณาแล้วเห็นว่า การที่เจ้าหน้าที่คุมสอบปฏิเสธไม่ให้เข้าสอบ เนื่องจากแต่งกายไม่ตรงกับเพศกำเนิด ถือได้ว่าเป็นการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมด้วยเหตุแห่งเพศ กล่าวคือ ระเบียบในการเข้าสอบของนักศึกษา มีวัตถุประสงค์ในการควบคุมและกำกับให้การเข้าสอบ เพื่อประมวลความรู้จากการศึกษาโดยใช้การทดสอบที่กำหนดไว้ตามระบบการศึกษาของสถาบันการศึกษาแต่ละแห่งเป็นไปด้วยความเรียบร้อย การที่ผู้ร้องแต่งกายตามเพศวิถีของตนซึ่งปรากฏในลักษณะสุภาพเรียบร้อย แม้ว่าการแต่งกายนั้นจะไม่ตรงกับเพศกำเนิดก็ตาม ก็มีได้กระทบกระเทือนต่อผู้เข้าสอบรายอื่นหรือขัดต่อหลักเกณฑ์ที่ใช้ในการทดสอบความรู้แต่อย่างใด ซึ่งต่อมามหาวิทยาลัยรามคำแหงได้ดำเนินการปรับแก้ไขข้อปฏิบัติในการแต่งกายเข้าสอบของนักศึกษาโดยอนุญาตให้นักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดสามารถแต่งกายได้ตามเพศวิถีของตน ซึ่งผู้ร้องได้รับความพอใจและขอยุติเรื่องแล้ว ตามที่ปรากฏในรายงานผลการพิจารณาเรื่องร้องเรียน ที่ ๓๘๖/๒๕๕๗ ลงวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๕๗

๓.๖ ข้อเท็จจริงจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง

คณะอนุกรรมการด้านสิทธิผู้สูงอายุ ผู้พิการ บุคคลหลากหลายทางเพศ และการสาธารณสุข ได้เชิญผู้แทนจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องเข้าร่วมประชุม เพื่อรวบรวมข้อเท็จจริงที่เกี่ยวข้องตามคำร้อง เมื่อวันที่ ๒๒ สิงหาคม ๒๕๕๙ สรุปได้ดังนี้

๓.๖.๑ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา

สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษามีนโยบายในการเคารพสิทธิเสรีภาพของนิสิตนักศึกษา โดยขอความอนุเคราะห์และขอความร่วมมือให้สถาบันอุดมศึกษาทุกแห่งในประเทศไทย (รายละเอียดปรากฏตามเอกสารแนบท้ายในภาคผนวก หน้า ๑๖-๑๗) ปฏิบัติตามนโยบายของรัฐบาลอย่างไรก็ตาม การแต่งกายของนิสิตนักศึกษาในสถาบันอุดมศึกษาแต่ละแห่งนั้นจะต้องเป็นไปตามกฎเกณฑ์และระเบียบที่เกี่ยวข้อง ซึ่งสถาบันอุดมศึกษาแต่ละแห่งมีอิสระในการประกาศกำหนดขึ้น ทั้งนี้ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษาไม่มีการกำหนดกฎ ระเบียบ และข้อบังคับเกี่ยวกับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาที่เป็นเกณฑ์กลางใช้กันทุกแห่ง

๓.๖.๒ กระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ โดยกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว

กรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัวในฐานะฝ่ายเลขานุการของคณะกรรมการวินิจฉัยการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ (คณะกรรมการ วลพ.) ได้รับเรื่องร้องเรียนกรณีตามคำร้องที่ ๓๓๕/๒๕๕๙ ด้วยเช่นกัน และได้มอบหมายให้กรรมการวินิจฉัยการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศดำเนินการตรวจสอบกรณีนี้ ซึ่งจากการพิจารณาดำเนินการมีประเด็นสังเกตที่ควรพิจารณา ประเด็นแรกคือ การแต่งกายเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรจะต้องดำเนินการให้เป็นไปตามมติที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏและมติที่ประชุมคณะกรรมการอำนวยการงานพิธีพระราชทานปริญญาบัตร ซึ่งได้กำหนดแนวปฏิบัติให้บัณฑิตทุกคนต้องแต่งกายตามเพศกำเนิด ประเด็นต่อมา คือ ในระหว่างการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรของบัณฑิตมหาวิทยาลัยราชภัฏทั่วประเทศมีการเรียกขานคำนำหน้าชื่อของบัณฑิต

๓.๖.๓ ที่ประชุมอธิการบดีแห่งประเทศไทย

ที่ประชุมอธิการบดีแห่งประเทศไทย ได้ขอความร่วมมือให้ทุกมหาวิทยาลัยคำนึงถึงสิทธิของนิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด แต่ไม่ได้มีการกำหนดเป็นนโยบายหรือแนวปฏิบัติโดยตรงเกี่ยวกับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล และการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร โดยในคราวประชุมสามัญของที่ประชุมอธิการบดีแห่งประเทศไทย เมื่อวันที่ ๒๖ สิงหาคม ๒๕๕๕ ได้มีมติให้มหาวิทยาลัยแต่ละแห่งใช้ดุลพินิจในการพิจารณาอนุญาตหรือไม่อนุญาตให้นิสิตนักศึกษาแต่งกายตามวิถีทางเพศของตนในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร

๓.๖.๔ ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ

ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ ได้ขอความร่วมมือให้มหาวิทยาลัยราชภัฏทุกแห่งคำนึงถึงสิทธิของนิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดเกี่ยวกับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาในมหาวิทยาลัยราชภัฏ แต่สำหรับการแต่งกายเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรนั้น ได้มีการประชุมเตรียมการร่วมกับผู้แทนจากสำนักพระราชวัง โดยผู้แทนจากสำนักพระราชวังได้กำหนดให้ผู้ขานนามบัณฑิตต้องขานคำนำหน้าชื่อ (นาย นางสาว ชื่อยศ) ของบัณฑิตให้ถูกต้องตรงกับที่บัณฑิตคนนั้นเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร โดยจะต้องขานนามให้ถูกต้องเป็นจังหวะจำนวน ๓๖ รายชื่อภายในเวลา ๑ นาที และกำชับเข้มงวดเกี่ยวกับการแต่งกายของบัณฑิต การประดับยศให้ถูกต้อง การใส่เครื่องประดับ การทำสีผม ฯลฯ ดังนั้น ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏจึงได้กำชับมหาวิทยาลัยราชภัฏทุกแห่งให้เข้มงวดกวดขันเกี่ยวกับการแต่งกายของบัณฑิตให้ถูกต้องตามเพศกำเนิด

๓.๖.๕ ที่ประชุมประธานสภาอาจารย์มหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย

ที่ประชุมประธานสภาอาจารย์มหาวิทยาลัยแห่งประเทศไทย ซึ่งเป็นเครือข่ายประธานสภาอาจารย์มหาวิทยาลัย ๒๘ แห่งทั่วประเทศ ได้พิจารณากรณีตามคำร้องนี้แล้ว มีความเห็นในประเด็นการแต่งกายและทรงผมในการเข้าเรียนและการเข้าสอบวัดผลว่า ไม่ต้องการให้เรื่องทรงผมและ

เครื่องแต่งกายเป็นข้อกำหนดที่ทำให้นิสิตนักศึกษาถูกจำกัดสิทธิและโอกาสในการศึกษา ซึ่งโดยปกติสถาบันอุดมศึกษาแต่ละแห่งจะกำหนดกฎ ระเบียบ หรือข้อบังคับเกี่ยวกับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาไว้เฉพาะนิสิตนักศึกษาเพศชายและเพศหญิงเท่านั้น ดังนั้น การพิจารณาอนุญาตให้นิสิตนักศึกษาเข้าเรียนหรือเข้าสอบวัดผล จึงควรพิจารณาว่าลักษณะการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาถูกต้องตามระเบียบที่กำหนดไว้หรือไม่เท่านั้น โดยไม่ได้คำนึงว่าการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาตรงตามเพศกำเนิดหรือไม่ ทั้งนี้ หากนิสิตนักศึกษาแต่งกายไม่ถูกต้องตามระเบียบย่อมพิจารณาไม่อนุญาตให้เข้าเรียนหรือเข้าสอบวัดผลไม่ว่านิสิตนักศึกษานั้นจะเป็นหญิง ชาย หรือบุคคลที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดก็ตาม ประเด็นต่อมา คือ การแต่งกายและทรงผมในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร เห็นว่าปัจจุบันในทางปฏิบัตินั้น สถาบันอุดมศึกษาหลายแห่งได้อนุญาตให้นิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดมาแสดงตน เพื่อเข้ารับการพิจารณาให้สามารถแต่งกายตามวิถีทางเพศของตนในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร แม้จะไม่ได้มีการกำหนดเป็นลายลักษณ์อักษรที่ชัดเจนในกฎหรือระเบียบที่เกี่ยวข้อง ถือเป็น การดำเนินการที่ดีและเป็นหน้าที่ของสภาอาจารย์มหาวิทยาลัยแต่ละแห่งในการเสนอแนะเรื่องดังกล่าวต่อผู้บริหารของมหาวิทยาลัยต่อไป ซึ่งควรพิจารณา กวดขันให้นิสิตนักศึกษาแต่งกายให้ถูกต้องตามระเบียบที่กำหนดโดยมิได้คำนึงถึงเพศกำเนิดเป็นสำคัญ

๓.๗ แนวปฏิบัติของสถาบันอุดมศึกษาในประเทศไทยเกี่ยวกับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด

๓.๗.๑ กรณีการแต่งกายในการเข้าเรียน

สถาบันอุดมศึกษาส่วนใหญ่อนุโลมให้นิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดสามารถแต่งกายตามเพศวิถีของตนในการเข้าเรียน โดยต้องแต่งกายให้ถูกต้องตามระเบียบข้อบังคับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาที่สถาบันอุดมศึกษาแห่งนั้นกำหนด

๓.๗.๒ กรณีการแต่งกายในการเข้าสอบวัดผล

สถาบันอุดมศึกษาส่วนใหญ่อนุโลมให้นิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดสามารถแต่งกายตามเพศวิถีของตนในการเข้าสอบวัดผล โดยต้องแต่งกายให้ถูกต้องตามระเบียบข้อบังคับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาที่สถาบันอุดมศึกษาแห่งนั้นกำหนด ในขณะที่สถาบันอุดมศึกษาบางแห่งยังคงให้นิสิตนักศึกษาแต่งกายตามเพศกำเนิดในการเข้าสอบวัดผล เนื่องจากคณะกรรมการคุมสอบในรายวิชานั้นอาจไม่ใช่อาจารย์ผู้สอนหรืออาจารย์ประจำคณะ ทำให้ไม่รู้จักนิสิตนักศึกษาที่เข้าสอบวัดผล จึงจำเป็นต้องให้นิสิตนักศึกษาแสดงบัตรประจำตัวและแต่งกายตามเพศกำเนิดให้สอดคล้องกับคำนำหน้าชื่อซึ่งระบุในบัตรประจำตัว เพื่อป้องกันการสวมรอยให้ผู้อื่นเข้าสอบวัดผลแทน กล่าวคือ หากนิสิตนักศึกษามีรูปลักษณ์แตกต่างจากรูปถ่ายหน้าตรงในบัตรประจำตัว อาจเกิดกรณีการสวมรอยให้ผู้อื่นเข้าสอบวัดผลแทนได้ อย่างไรก็ตาม สถาบันอุดมศึกษาบางแห่งได้ปรับเปลี่ยนกฎระเบียบให้สอดคล้องกับวิวัฒนาการและสภาพการณ์ในปัจจุบัน เช่น กรณีมหาวิทยาลัยรามคำแหงได้กำหนดให้นักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด สามารถดำเนินการยื่นเรื่องขอความอนุเคราะห์แต่งกายตามเพศวิถีในการเข้าสอบต่อกองกิจการนักศึกษา

/ ต่อจากนั้น ...

ต่อจากนั้นกองกิจการนักศึกษาจะเสนอต่อคณะกรรมการคุมสอบ เพื่อพิจารณาอนุญาตเป็นรายบุคคลต่อไป หากได้รับการพิจารณาอนุญาตแล้ว กองกิจการนักศึกษาจะออกหนังสือให้นักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด เพื่อนำไปแสดงต่อคณะกรรมการคุมสอบต่อไป

๓.๗.๓ กรณีการแต่งกายในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร

ในปัจจุบันสถาบันอุดมศึกษาหลายแห่งยังกำหนดให้บัณฑิตต้องแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะตามเพศกำเนิด เช่น มหาวิทยาลัยราชภัฏทุกแห่ง มหาวิทยาลัยพะเยา มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ฯลฯ ในขณะที่สถาบันอุดมศึกษาอีกหลายแห่งได้อนุญาตให้บัณฑิตสามารถแต่งกายตามเพศวิถีซึ่งไม่ตรงกับเพศกำเนิดของตน ได้แก่ (๑) กลุ่มสถาบันอุดมศึกษาที่กำหนดให้ต้องขานคำนำหน้าชื่อของบัณฑิต เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น (๒) กลุ่มสถาบันอุดมศึกษาที่ไม่ต้องขานคำนำหน้าชื่อของบัณฑิต เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นต้น โดยสถาบันอุดมศึกษาแต่ละแห่งจะกำหนดแนวปฏิบัติเพื่อพิจารณาอนุญาตให้แต่งกายชุดครุยวิทยฐานะบัณฑิตตามเพศวิถีในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรแตกต่างกัน ดังนี้

แนวปฏิบัติที่ ๑ กำหนดให้นิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดซึ่งประสงค์จะแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะบัณฑิตตามเพศวิถี แสดงความจำนงต่อสถาบันอุดมศึกษาของตน พร้อมหลักฐานประกอบการอนุญาต เช่น ใบรับรองแพทย์ซึ่งระบุว่าเป็นผู้ที่มีอัตลักษณ์ทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด หรือจดหมายรับรองจากสมาคมสตรีข้ามเพศ ฯลฯ จากนั้นสถาบันอุดมศึกษาจะดำเนินการส่งเรื่องให้สำนักพระราชวังพิจารณาต่อไป หรือมหาวิทยาลัยอาจแต่งตั้งคณะกรรมการซึ่งเป็นบุคลากรภายในสถาบันทั้งหมดเพื่อพิจารณาอนุญาตต่อไป ทั้งนี้ สถาบันอุดมศึกษาที่ใช้แนวปฏิบัตินี้ เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล ฯลฯ

แนวปฏิบัติที่ ๒ เป็นแนวปฏิบัติของจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ซึ่งกำหนดให้นิสิตที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดซึ่งประสงค์จะแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะบัณฑิตตามเพศวิถีแสดงความจำนงต่อฝ่ายกิจการนิสิตของคณะที่ตนสังกัด เพื่อพิจารณาว่า นิสิตคนดังกล่าวแต่งกายตามเพศวิถีซึ่งไม่ตรงกับเพศกำเนิดมาโดยตลอดระยะเวลาที่ศึกษาหรือไม่ จากนั้นฝ่ายกิจการนิสิตของคณะดังกล่าวจะดำเนินการส่งเรื่องให้คณะกรรมการพิธีพระราชทานปริญญาบัตรซึ่งเป็นบุคลากรภายในสถาบันทั้งหมดเพื่อพิจารณาอนุญาตต่อไป โดยนิสิตที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดไม่จำเป็นต้องผ่าตัดแปลงเพศแล้วหรือต้องมีใบรับรองแพทย์เพื่อประกอบการพิจารณา

๔. ความเห็นคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติได้พิจารณาคำร้อง ขอให้จริงฝ่ายผู้ร้อง ฝ่ายผู้ถูกร้อง ผู้แทนหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง และความเห็นคณะอนุกรรมการด้านสิทธิผู้สูงอายุ ผู้พิการ บุคคลหลากหลายทางเพศ และการสาธารณสุขแล้ว ขอให้จริงรับฟังในเบื้องต้นได้ว่า ผู้ร้องที่ ๑ และผู้ร้องที่ ๒ เป็นนิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด ได้รับความเดือดร้อนจากการบังคับใช้ระเบียบข้อบังคับของมหาวิทยาลัยผู้ถูกร้องที่ ๑ และผู้ถูกร้องที่ ๒ กล่าวคือ ผู้ร้องที่ ๑ ได้มีหนังสือขอความอนุเคราะห์ต่อผู้ถูกร้องที่ ๑ ให้พิจารณาอนุมัติการแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะบัณฑิตหญิงใน

การเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร ประจำปีการศึกษา ๒๕๕๘ แต่ได้รับการปฏิเสธจากผู้ร้องที่ ๑ โดยอ้างระเบียบปฏิบัติว่า บัณฑิตทุกคนต้องแต่งกายตามเพศกำเนิดซึ่งสอดคล้องกับคำนำหน้าชื่อที่ถูกขานนาม ส่วนผู้ร้องที่ ๒ นั้น ไม่ได้รับอนุญาตจากผู้ร้องที่ ๒ ให้แต่งกายตามเพศวิถีในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล การฝึกปฏิบัติงาน ตลอดจนการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร กรณีมีปัญหาที่ต้องพิจารณาว่า ตามคำร้องทั้งสอง การที่นิสิตนักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิดถูกบังคับให้ไว้ทรงผมและแต่งกายตามเพศกำเนิดในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล การฝึกปฏิบัติงาน และการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร เป็นการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งเพศหรือไม่

พิจารณาแล้ว เห็นว่า รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช ๒๕๕๐ มาตรา ๓๐^๓ และกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ได้วางหลักการรับรองและคุ้มครองไว้ว่า บุคคลย่อมเสมอกันตามกฎหมาย และได้รับความคุ้มครองเท่าเทียมกันตามกฎหมาย โดยปราศจากการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งความแตกต่างใดๆ อาทิ เชื้อชาติ เผ่าพันธุ์ ภาษา ศาสนา ความคิดเห็นทางการเมืองหรือความคิดเห็นอื่นใด เผ่าพันธุ์แห่งชาติ หรือสังคม ทรัพย์สิน กำเนิด หรือสถานะอื่นๆ ทั้งนี้ การใช้อำนาจของรัฐ ไม่ว่าจะเป็นการตรากฎหมาย การใช้บังคับกฎหมาย และการตีความกฎหมาย จะต้องคำนึงถึงศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้วย การจะจำกัดสิทธิและเสรีภาพของบุคคลที่รัฐธรรมนูญรับรองไว้จะกระทำมิได้ เว้นแต่โดยอาศัยอำนาจตามบทบัญญัติแห่งกฎหมายเฉพาะเพื่อการที่รัฐธรรมนูญนี้กำหนดไว้และเท่าที่จำเป็นและจะกระทบกระเทือนสาระสำคัญของสิทธิและเสรีภาพนั้นมีได้ และได้รับรองไว้ตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช ๒๕๕๗ มาตรา ๔^๔ ประกอบกับพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘ ได้กำหนดมาตรการคุ้มครองผู้ถูกเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศและ

/ ป้องกัน ...

^๓ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช ๒๕๕๐

มาตรา ๓๐ บุคคลย่อมเสมอกันในกฎหมายและได้รับความคุ้มครองตามกฎหมายเท่าเทียมกัน ชายและหญิงมีสิทธิเท่าเทียมกัน

การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งความแตกต่างในเรื่องถิ่นกำเนิด เชื้อชาติ ภาษา เพศ อายุ ความพิการ สภาพทางกายหรือสุขภาพ สถานะของบุคคล ฐานะทางเศรษฐกิจหรือสังคม ความเชื่อทางศาสนา การศึกษาอบรม หรือความคิดเห็นทางการเมือง อันไม่ขัดต่อบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญ จะกระทำมิได้

มาตรการที่รัฐกำหนดขึ้นเพื่อขจัดอุปสรรคหรือส่งเสริมให้บุคคลสามารถใช้สิทธิและเสรีภาพได้ เช่นเดียวกับบุคคลอื่น ย่อมไม่ถือเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมตามวรรคสาม

^๔ รัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย (ฉบับชั่วคราว) พุทธศักราช ๒๕๕๗

มาตรา ๔ ภายใต้บังคับบทบัญญัติแห่งรัฐธรรมนูญนี้ ศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ สิทธิ เสรีภาพและความเสมอภาค บรรดาที่ชนชาวไทยเคยได้รับการคุ้มครองตามประเพณีการปกครองประเทศไทยในระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุขและตามพันธกรณีระหว่างประเทศที่ประเทศไทยมีอยู่แล้ว ย่อมได้รับการคุ้มครองตามรัฐธรรมนูญนี้

ป้องกันมิให้มีการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการสิทธิมนุษยชนสากล
กรณีตามคำร้องข้างต้น มีปัญหาที่ต้องพิจารณา ดังนี้

ประเด็นที่ ๑ การแต่งกายในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล และการฝึกปฏิบัติงาน
เห็นว่า การไม่อนุญาตให้นิสิตนักศึกษาแต่งกายตามเพศวิถีซึ่งไม่ตรงกับเพศกำเนิดของตนเข้าเรียน เข้า
สอบวัดผล และการฝึกปฏิบัติงานของผู้ถูกร้องที่ ๒ ย่อมส่งผลให้ผู้ร้องที่ ๒ และนิสิตที่มีอัตลักษณ์ทางเพศ
หรือเพศวิถีไม่ตรงกับเพศกำเนิด รู้สึกถูกดูหมิ่นและถูกลดศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ตลอดจนเป็นเหตุให้มีการ
จำกัดสิทธิในการศึกษาของนิสิตกลุ่มนี้ สถาบันอุดมศึกษาแต่ละแห่งกำหนดกฎ ระเบียบ หรือข้อบังคับ
เกี่ยวกับการแต่งกายของนิสิตนักศึกษาไว้เฉพาะนิสิตนักศึกษาเพศชายและเพศหญิงเท่านั้น การกำหนดกฎ
ระเบียบ หรือข้อบังคับนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อให้การเรียน การสอบวัดผล และการฝึกปฏิบัติงานเป็นไป
ด้วยความเรียบร้อยเรียบร้อย ดังนั้น การที่นิสิตนักศึกษาแต่งกายตามวิถีทางเพศในลักษณะเรียบร้อย
และถูกต้องตามกฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับว่าด้วยการแต่งกายที่มหาวิทยาลัยได้กำหนดไว้ แม้ว่าการแต่งกาย
นั้นจะไม่ตรงกับเพศกำเนิดก็ตาม ย่อมไม่ได้กระทบกระเทือนต่อนิสิตนักศึกษาอื่นๆที่เข้าเรียนและเข้า
สอบวัดผล รวมทั้งหลักเกณฑ์ในการทดสอบความรู้แต่อย่างใดตั้งความเห็นของคณะกรรมการสิทธิ
มนุษยชนแห่งชาติ (ชุดที่ ๒) ตามรายงานผลการพิจารณา ที่ ๓๘๖/๒๕๕๗ ลงวันที่ ๒๗ ตุลาคม ๒๕๕๗
อย่างไรก็ตาม ผู้ถูกร้องที่ ๒ ได้ดำเนินการอนุโลมให้นิสิตสามารถแต่งกายตามเพศวิถีซึ่งไม่ตรงกับเพศ
กำเนิดของตนในการเข้าเรียนและการเข้าสอบวัดผลได้ แต่จะต้องแต่งกายเรียบร้อยและถูกต้องตาม
ข้อบังคับว่าด้วยการแต่งกายของมหาวิทยาลัย ซึ่งผู้ถูกร้องที่ ๒ กำลังดำเนินการปรับแก้ประกาศหรือ
ข้อบังคับที่เกี่ยวข้องต่อไป แต่ยังคงกำหนดให้นิสิตต้องแต่งกายตามเพศกำเนิดในการฝึกปฏิบัติงาน โดย
ให้เหตุผลว่ามีความเกี่ยวข้องกับสถาบันฝึกปฏิบัติงาน จึงควรต้องทำความเข้าใจและปรับเปลี่ยนให้
เป็นไปในทิศทางเดียวกันทั้งระบบหากจะมีการปรับเปลี่ยนอนุญาตให้แต่งกายตามเพศวิถี จึงเห็นควรให้
ยุติเรื่องในประเด็นนี้

ประเด็นที่ ๒ การแต่งกายในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร เห็นว่า ในอดีตที่
ผ่านมา สถาบันอุดมศึกษาแต่ละแห่งมีแนวปฏิบัติการแต่งกายของบัณฑิตในการเข้ารับพระราชทาน
ปริญญาบัตรแตกต่างกัน สถาบันอุดมศึกษาบางแห่งดังเช่นผู้ถูกร้องที่ ๑ และผู้ถูกร้องที่ ๒ กำหนดให้
บัณฑิตทุกคนต้องแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะตามเพศกำเนิดเท่านั้น ซึ่งเป็นไปตามกฎ ระเบียบ และ
ข้อบังคับที่เกี่ยวข้องของผู้ถูกร้องทั้งสอง รวมถึงมติที่ประชุมกรรมการฝ่ายฝึกซ้อมงานพิธีพระราชทาน
ปริญญาบัตร ประจำปีพุทธศักราช ๒๕๕๙ และมติที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ ซึ่งได้กำหนด
แนวปฏิบัติให้บัณฑิตมหาวิทยาลัยราชภัฏทั้งหมด ๓๙ แห่งทุกคนต้องแต่งกายตามเพศกำเนิดและยศให้
ถูกต้องเพื่อให้สมพระเกียรติงานพระราชพิธี ประกอบกับมีข้อจำกัดในการขานนามและค่านำหน้าชื่อของ
บัณฑิตซึ่งเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตร จึงไม่สามารถให้บัณฑิตแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะตามเพศวิถี
ได้ เพราะจะไม่สัมพันธ์กับค่านำหน้าชื่อของบัณฑิตที่ถูกขานนาม เป็นผลให้เกิดความไม่เหมาะสมและขัด
กับธรรมเนียมปฏิบัติและระเบียบการแต่งกายของผู้ถูกร้องทั้งสองที่สืบต่อกันมาในขณะที่
สถาบันอุดมศึกษาบางแห่งได้อนุญาตให้บัณฑิตแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะตามเพศวิถีซึ่งไม่ตรงกับ

เพศกำเนิดได้ โดยบัณฑิตจะต้องปฏิบัติตามแนวปฏิบัติที่สถาบันอุดมศึกษานั้นกำหนดขึ้น เพื่อพิจารณาอนุญาตให้บัณฑิตแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะตามเพศวิถีได้ เช่น มหาวิทยาลัยรามคำแหง มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหิดล และมหาวิทยาลัยเทคโนโลยีพระจอมเกล้าธนบุรี เป็นต้น

ต่อมาเมื่อมีการตราพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘ ขึ้นเป็นกฎหมายเฉพาะตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยอันเป็นกฎหมายแม่บท เพื่อกำหนดมาตรการคุ้มครองผู้ถูกเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศและป้องกันมิให้มีการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ โดยมีผลใช้บังคับแล้วตั้งแต่วันที่ ๙ กันยายน ๒๕๕๘ ซึ่งสอดคล้องกับหลักการสิทธิมนุษยชนสากล และปัจจุบันสถาบันอุดมศึกษาหลายแห่งได้ปรับเปลี่ยนแนวปฏิบัติ โดยอนุโลมให้บัณฑิตแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะตามเพศวิถีซึ่งไม่ตรงกับเพศกำเนิดของตนในการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรได้แล้วทั้งในสถาบันอุดมศึกษาที่ต้องขานคำนำหน้าชื่อของบัณฑิต เช่น จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย เป็นต้น และสถาบันอุดมศึกษาที่ไม่ต้องขานคำนำหน้าชื่อของบัณฑิต เช่น มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ และมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ เป็นต้น

เมื่อพิจารณากรณีตามคำร้องซึ่งกฎ ระเบียบ หรือวิธีปฏิบัติของผู้ถูกร้องที่ ๑ และผู้ถูกร้องที่ ๒ ได้กำหนดให้บัณฑิตทุกคนต้องแต่งกายชุดครุยวิทยฐานะตามเพศกำเนิดเท่านั้น ย่อมถือเป็นการกระทำอันเป็นการจำกัดซึ่งการแสดงออกที่แตกต่างจากเพศกำเนิด และกระทบต่อสิทธิในความเป็นส่วนตัวและสิทธิในการแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์หรือตัวตนของผู้ร้องทั้งสอง ซึ่งไม่ได้เป็นไปเพื่อคุ้มครองสวัสดิภาพ ความปลอดภัย ความมั่นคงของประเทศ หรือการปฏิบัติตามหลักการทางศาสนาแต่อย่างใด ดังนั้น กฎ ระเบียบ หรือวิธีปฏิบัติภายในของผู้ถูกร้องที่ ๑ และผู้ถูกร้องที่ ๒ ย่อมขัดต่อรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทย จึงเห็นว่า การกระทำของผู้ถูกร้องที่ ๑ และผู้ถูกร้องที่ ๒ เป็นการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งเพศ ตามพระราชบัญญัติคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘ มาตรา ๓^๔ และกติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง ข้อ ๒^๖ และไม่สอดคล้องกับหลักการยกย่องการดา ว่าด้วยการใช้

/ กฎหมาย ...

^๔ พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘

มาตรา ๓ ในพระราชบัญญัตินี้

“การเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ” หมายความว่า การกระทำหรือไม่กระทำการใดอันเป็นการแบ่งแยก กีดกัน หรือจำกัดสิทธิประโยชน์ใดๆ ไม่ว่าทางตรงหรือทางอ้อม โดยปราศจากความชอบธรรม เพราะเหตุที่บุคคลนั้นเป็นเพศชายหรือเพศหญิง หรือมีการแสดงออกที่แตกต่างจากเพศโดยกำเนิด

...

^๖ กติการะหว่างประเทศว่าด้วยสิทธิพลเมืองและสิทธิทางการเมือง

ข้อ ๒

๑. รัฐภาคีแต่ละรัฐแห่งกติกานี้รับที่จะเคารพและประกันแก่ปัจเจกบุคคลทั้งปวงภายในดินแดนของตนและภายใต้เขตอำนาจของตนในสิทธิทั้งหลายที่รับรองไว้ในกติกานี้ โดยปราศจากการแบ่งแยกใดๆ อาทิ เชื้อชาติ ผิว เพศ ภาษา ศาสนา ความคิดเห็นทางการเมืองหรือความคิดเห็นอื่นใด เผ่าพันธุ์แห่งชาติหรือสังคม ทรัพย์สิน กำเนิด หรือสถานะอื่นๆ

...

กฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศในประเด็นวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศข้อ ๒ ข้อ ๖ และข้อ ๑๙” ทั้งนี้ เพื่อป้องกันมิให้มีการเลือกปฏิบัติจากสาเหตุวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศ และคุ้มครองบุคคลทุกคนไม่ให้ถูกลบหลู่เกียรติ ชื่อเสียง และศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ ตลอดจนมีสิทธิเสรีภาพในการแสดงออกซึ่งอัตลักษณ์หรือตัวตนผ่านทางการพูดจา ท่าทาง การแต่งกาย ลักษณะร่างกาย ไม่ว่าจะบุคคลนั้นจะมีวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศรูปแบบใด ตามหลักการยกยอการรณรงค์ว่าด้วยการใช้กฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศในประเด็นวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ และเพื่อไม่ให้เกิดกรณีเช่นนี้ขึ้นอีก จึงเห็นควรให้มีแนวทางการแก้ไขกรณีตามคำร้องเรียน ตามมาตรา ๒๘ วรรคสามแห่งพระราชบัญญัติคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ ที่บัญญัติว่า “ในกรณีที่คณะกรรมการเห็นว่าการกระทำหรือละเลยการกระทำดังกล่าวไม่เป็นการละเมิดสิทธิมนุษยชน แต่มีการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมซึ่งสมควรแก่การแก้ไขเยียวยาความเสียหายให้กับผู้ถูกระทำเช่นนั้น คณะกรรมการอาจกำหนดแนวทางการแก้ไขเพื่อแจ้งให้บุคคลหรือหน่วยงานดำเนินการตามความเหมาะสมภายใต้อำนาจหน้าที่ของบุคคลหรือหน่วยงานนั้นได้”

/ ๕. แนวทาง ...

“หลักการยกยอการรณรงค์ว่าด้วยการใช้กฎหมายสิทธิมนุษยชนระหว่างประเทศในประเด็นวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ

หลักการข้อ ๒. สิทธิในความเสมอภาค และการห้ามเลือกปฏิบัติ

ทุกคนมีสิทธิได้รับความคุ้มครองสิทธิมนุษยชนอย่างสมบูรณ์โดยไม่ถูกเลือกปฏิบัติจากสาเหตุวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศ ทุกคนมีสิทธิในความเสมอภาคภายใต้กฎหมายและในการได้รับความคุ้มครองทางกฎหมายอย่างเสมอภาคโดยปราศจากการเลือกปฏิบัติดังกล่าว ไม่ว่าจะสิทธิมนุษยชนอื่นใดจะถูกกระทบหรือไม่ก็ตาม กฎหมายต้องห้ามการเลือกปฏิบัติในลักษณะดังกล่าวและรับประกันความคุ้มครองมนุษย์ทุกคนจากการเลือกปฏิบัติดังกล่าวอย่างเสมอภาคและได้ผล

การเลือกปฏิบัติจากสาเหตุวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศ หมายรวมถึง การแบ่งแยก กีดกัน ยกเว้นจำกัด หรือเลือกที่รักมักที่ชังด้วยสาเหตุวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศ อันมีจุดประสงค์หรือมีผลทำให้ความเสมอภาคภายใต้กฎหมายหรือความคุ้มครองทางกฎหมายอย่างเสมอภาค หรือการยอมรับสิทธิ การมีสิทธิ หรือการใช้สิทธิมนุษยชนและเสรีภาพพื้นฐานทั้งมวลบนพื้นฐานของความเท่าเทียม ต้องหมดสิ้นหรือบกร่องไป การเลือกปฏิบัติจากสาเหตุวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศอาจจะและมักจะทวีความรุนแรงเมื่อเกิดพร้อมกับการเลือกปฏิบัติจากสาเหตุอื่นๆ รวมทั้ง เพศ เชื้อชาติ อายุ ศาสนา ความพิการ สถานะด้านสุขภาพ และฐานะทางเศรษฐกิจ

หลักการข้อ ๖. สิทธิในความเป็นส่วนบุคคล

ทุกคนไม่ว่าจะมีวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศรูปแบบใด ย่อมมีสิทธิในความเป็นส่วนบุคคล โดยปราศจากการแทรกแซงโดยพลการหรือโดยมิชอบ รวมทั้งในเรื่องครอบครัว บ้าน หรือการสื่อสาร รวมไปถึงความคุ้มครองจากการถูกลบหลู่เกียรติและชื่อเสียง สิทธิในความเป็นส่วนบุคคลโดยปกติ รวมถึงสิทธิในการเลือกที่จะเปิดเผยหรือปกปิดข้อมูลเกี่ยวกับวิถีทางเพศหรืออัตลักษณ์ทางเพศของตน รวมทั้งการตัดสินใจและทางเลือกเกี่ยวกับทั้งร่างกายของตนเองและการมีเพศสัมพันธ์โดยยินยอมพร้อมใจหรือมีความสัมพันธ์แบบอื่นๆ กับผู้อื่น

หลักการข้อ ๑๙ สิทธิเสรีภาพในด้านความความเห็นและการแสดงความคิดเห็น

มนุษย์ทุกคนมีสิทธิเสรีภาพในความเห็นและการแสดงความคิดเห็นโดยไม่ขึ้นกับวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ สิทธินี้รวมถึงการแสดงออกอัตลักษณ์หรือตัวตนผ่านทางการพูดจา ท่าทาง การแต่งกาย ลักษณะร่างกาย การเลือกใช้ชื่อหรือวิธีอื่นใด รวมทั้งมีเสรีภาพในการเสาะหา ได้รับและเผยแพร่ข้อมูลและแนวความคิดทุกประเภทเกี่ยวกับสิทธิมนุษยชนและวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ โดยผ่านทางสื่อใดๆ ก็ตาม และโดยไม่ขึ้นกับเขตแดน

๕: แนวทางการแก้ไขการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม

คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ จึงเห็นควรกำหนดแนวทางการแก้ไขกรณีตาม คำร้องเรียน ตามมาตรา ๒๘ วรคสามแห่งพระราชบัญญัติคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ เสนอต่อผู้ถูกร้องที่ ๑ ผู้ถูกร้องที่ ๒ ที่ประชุมอธิการบดีแห่งประเทศไทย ที่ประชุมอธิการบดี มหาวิทยาลัยราชภัฏ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา และกระทรวงการพัฒนาศักยภาพและความมั่นคงของมนุษย์ ดังนี้

๕.๑ เห็นควรให้ผู้ถูกร้องที่ ๑ ผู้ถูกร้องที่ ๒ ที่ประชุมอธิการบดีแห่งประเทศไทย ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ และสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา พิจารณาแก้ไข หรือกำหนดนโยบาย กฎ ระเบียบ ประกาศ มาตรการ ข้อบังคับหรือวิธีปฏิบัติเกี่ยวกับการแต่งกายในการเข้าเรียน การเข้าสอบวัดผล การฝึกปฏิบัติงาน และการเข้ารับพระราชทานปริญญาบัตรของนิสิต นักศึกษาที่มีอัตลักษณ์ทางเพศหรือวิถีทางเพศไม่ตรงกับเพศกำเนิด ให้เป็นไปตามมาตรา ๑๗ แห่งพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘^๔ และสอดคล้องกับหลักการสิทธิมนุษยชนสากล

๕.๒ เห็นควรให้กระทรวงการพัฒนาศักยภาพและความมั่นคงของมนุษย์ โดยกรมกิจการสตรีและสถาบันครอบครัว ในฐานะฝ่ายเลขานุการคณะกรรมการส่งเสริมความเท่าเทียมระหว่างเพศ (คณะกรรมการ สทพ.)^๕ และคณะกรรมการวินิจฉัยการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศ (คณะกรรมการ วลพ.) ประสานงานกับสำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา ที่ประชุมอธิการบดีแห่งประเทศไทย ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ และสถาบันอุดมศึกษาทุกแห่ง เพื่อกำหนด

/ แผนปฏิบัติงาน ...

^๔ พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘

มาตรา ๑๗ การกำหนดนโยบาย กฎ ระเบียบ ประกาศ มาตรการ โครงการ หรือวิธีปฏิบัติของหน่วยงานของรัฐ องค์กรเอกชน หรือบุคคลในลักษณะที่เป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรมระหว่างเพศจะกระทำมิได้

การดำเนินการตามวรรคหนึ่ง เพื่อขจัดอุปสรรคหรือส่งเสริมให้บุคคลสามารถใช้สิทธิและเสรีภาพได้ เช่นเดียวกับบุคคลอื่น หรือเพื่อคุ้มครองสวัสดิภาพและความปลอดภัย หรือการปฏิบัติตามหลักการทางศาสนา หรือเพื่อความมั่นคงของประเทศ ย่อมไม่ถือเป็นการเลือกปฏิบัติโดยไม่เป็นธรรม

^๕ พระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘

มาตรา ๑๐ คณะกรรมการ สทพ. มีอำนาจหน้าที่ ดังต่อไปนี้

(๑) กำหนดนโยบาย มาตรการ และแผนปฏิบัติงานเพื่อให้มีการส่งเสริมความเท่าเทียมระหว่างเพศในทุกหน่วยงานทั้งภาครัฐและภาคเอกชน รวมทั้งในส่วนกลาง ส่วนภูมิภาค และส่วนท้องถิ่น

(๒) เสนอแนะนโยบาย และข้อเสนอในการปรับปรุงกฎหมาย กฎ หรือข้อบังคับต่อคณะรัฐมนตรีเพื่อให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์แห่งพระราชบัญญัตินี้

(๓) ...

(๔) ตรวจสอบ แนะนำ และให้คำปรึกษาเกี่ยวกับการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ของรัฐและหน่วยงานของรัฐ ในการปฏิบัติตามพระราชบัญญัตินี้

(๕)-(๘) ...

...

แผนปฏิบัติงานเสริมสร้างความเข้าใจและเร่งเผยแพร่ประชาสัมพันธ์หลักการคุ้มครองสิทธิเสรีภาพอันจะนำมาซึ่งการปฏิบัติอย่างเสมอภาคต่อนิสิตนักศึกษา คณาจารย์ และเจ้าหน้าที่อื่นๆ ในสถาบันอุดมศึกษา โดยเคารพต่อสิทธิความเป็นส่วนตัวและปราศจากการเลือกปฏิบัติจากสาเหตุวิถีทางเพศและอัตลักษณ์ทางเพศ ตามพระราชบัญญัติความเท่าเทียมระหว่างเพศ พ.ศ. ๒๕๕๘

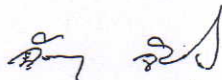
๖. มติคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

อาศัยเหตุผลดังกล่าวข้างต้น คณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ ในคราวประชุมด้านการคุ้มครองและมาตรฐานการคุ้มครองสิทธิมนุษยชน ครั้งที่ ๔๔/๒๕๕๙ เมื่อวันที่ ๒๗ ธันวาคม ๒๕๕๙ จึงมีมติว่า การกระทำของผู้ถูกร้องทั้งสองเป็นการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรมต่อบุคคลเพราะเหตุแห่งเพศ และให้มีแนวทางการแก้ไขการปฏิบัติที่ไม่เป็นธรรม ตามมาตรา ๒๘ วรรคสามแห่งพระราชบัญญัติคณะกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ พ.ศ.๒๕๔๒ เสนอต่อผู้ถูกร้องที่ ๑ ผู้ถูกร้องที่ ๒ ที่ประชุมอธิการบดีแห่งประเทศไทย ที่ประชุมอธิการบดีมหาวิทยาลัยราชภัฏ สำนักงานคณะกรรมการการอุดมศึกษา และกระทรวงการพัฒนาสังคมและความมั่นคงของมนุษย์ โดยให้ดำเนินการตามแนวทางการแก้ไขกรณีตามคำร้องเรียนภายใน ๖๐ วัน นับแต่วันที่ได้รับรายงานผลการตรวจสอบการละเมิดสิทธิมนุษยชนฉบับนี้

(นายวิส ดิงสมิตร)

ประธานกรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

(นางฉัตรสุดา จันทร์ดียิ่ง)

กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

(นางประกายรัตน์ ต้นธีรวงศ์)

กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

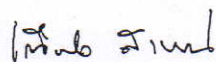
(นายสุรเชษฐ์ สถิตนิรามัย)

กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

(นางอังคณา นีละไพจิตร)

กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

(นางเตือนใจ ดีเทศน์)

กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ

(นายชาติชาย สุธักกลม)

กรรมการสิทธิมนุษยชนแห่งชาติ